

روش تحقیق در تاریخ

مؤلف:

دکتر مریم پویا

(عضویت علمی دانشگاه ولایت)

سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی

۱۳۹۵

مقدمه‌ی مولف

روش تحقیق اساسی‌ترین مقوله پژوهش است. چنانچه روشی متناسب با موضوع پژوهش انتخاب شود، کار تحقیق سریع‌تر و مطمئن‌تر انجام می‌شود. تحقیق تاریخی، از آن دست تحقیقاتی است که بر موضوعی معین که در گذشته و در یک مقطع زمانی مشخص اتفاق افتاده، صورت می‌گیرد. هدف تحقیق تاریخی، به‌کار بردن داده‌های مربوط به واقعیت‌های مرتبط با رویدادهای گذشته و تفسیر آن‌ها است. از این طریق می‌توان به عوامل مؤثر در بروز وقایعی که در گذشته رخ داده، پی برد و رویدادها، رمان حال را بهتر شناخت. تحقیق تاریخی کمک می‌کند تا با تحلیل داده‌ای مربوط به عادت، رسوم، سنت‌ها و چگونگی انجام اموری که به‌نحوی در گذشته بوده‌اند، درک بیشتری به‌دست آوریم.

عمده کتاب حاضر مباحث مربوط به روش تحقیق است و مخاطب اصلی آن دانشجویان رشته تاریخ در مقاطع مختلف تحصیلی است. مزایای این کتاب کوشیده است، از مفاهیم و مبانی روش و پژوهش در تاریخ سخن بگوید؛ طرح تحقیق و رنجه‌های آن را به بحث بگذارد و با منبع‌شناسی تاریخی به عرصه‌ی روش‌های گردآوری داده‌های تاریخی گذر کند؛ راه‌های پالایش و تصفیه‌ی داده‌های درست از نادرست را بشناساند؛ عناصر و عوامل مؤثر در تحلیل داده را به‌گفت‌وگو بگذارد و از چگونگی نگارش متن تحقیق (تولید فراورده‌ی علمی) به‌نگارش سخن براند.

کتاب حاضر به‌عنوان یک کتاب مرجع برای استفاده اساتید و دانشجویان تدوین شده است.

امید است که علاوه بر جامعه دانشگاهی، سایر علاقه‌مندان نیز از آن بهره‌مند شوند.

نکته آخر اینکه دشواری چنین کاری بر صاحب‌نظران و مولفان پوشش بیشتری به همین جهت مرحله کمال مطلوب آن، باید به تدریج و پس از انتقادهای و یادآوری‌های پیرامونی اربابان نظر به دست آید و انتظار می‌رود که این بزرگواران از این همکاری دریغ نوزند.

هزاران سپاس الطاف الهی را که در تدارک این مجموعه توفیق‌مان داد.

پیشگفتار

روش، مجموعه‌ی اقدامات و اعمال اصول و قوانینی است که برای تحقیق علمی انجام می‌گیرد. روش، به هر راهی گفته نمی‌شود، و با بی‌نظمی و بی‌هدفی سخت در ستیز است. بنابراین روش افزون بر دربرداشتن طریقه‌ی خاص و منظم، باید دارای غایت و هدفی باشد که بشر بتواند به وسیله‌ی آن حقیقت دست پیدا کند. از همین رو هدف از انتخاب روش، بهبود عملیات مربوط به تحقیق و تدقیق در مسایل و جریاناتی است که به گونه‌ای مربوط به تحقیق بوده، و اظهار نظر شایسته و داوری صحیح را، در موارد تحقیق میسر می‌سازد.

تاریخ نیز به معنای نام‌گذاری مطالعه‌ی گذشته و به معنای معمولی؛ مطالعه‌ی گذشته‌ی جامعه‌های انسانی و به سبای اخص، اتفاقات خصوصی که گذشته‌ی جوامع انسانی را تشکیل می‌دهد، می‌باشد. حوادث تاریخی، نه تنها تند بلکه مربوط به گذشته دور یا نزدیک‌اند. از این رو درک و فهم مستقیم آنها ممکن نیست. پس، علاوه بر طور با واسطه مطالعه و ارزیابی می‌شوند. بررسی حوادث، توسعه و گسترش تجارب گذشته، سنجش دقیق اعتبار مدارک و سایر منابع اطلاعاتی و توصیف و تشریح مدارک سنجیده شده، همه در محدوده پژوهشی تاریخی قرار می‌گیرند. در این روش، پژوهشگر مانند سایر روش‌ها به جست‌جوی اطلاعات و ارزشیابی و توصیف آنها می‌پردازد. در واقع، اختلاف این روش با سایر روش‌ها در موضوع گریزپایی است که در گذشته رخ داده است و همین امر موجب پیچیدگی خاصی در تفهیم آن شده است.

پژوهشگران روش تحقیق در تاریخ به قلمرویی قدم نهاده‌اند که حدود دامنه آن به درستی روشن نیست. زیرا موضوعات مورد مطالعه مورخان از عرصه تنگ سیاست خارج کرده و به همه حوزه‌های متزاید زندگی گذشته بشر جاری شده است؛ بینش و روش تاریخی، بی‌دگرگون شده و تلقی‌ها و انتظارات جدیدی از علم تاریخ شکل گرفته است. از همین رو در پرتو مکاتب تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگاری جدید، روش‌شناسی تاریخی متحول شده است. کتاب پیش‌رو مبتنی بر یافته‌های نوین پژوهش‌های تاریخی، در پنج فصل تدوین گردیده است. در فصل نخست، مفاهیم و تعاریف مورد استفاده در پژوهش و روش تحقیق با تکیه بر محور تاریخ ارایه گردیده است. پس از آن روش‌های تحقیق از مرحله جمع‌آوری اطلاعات تا تحلیل داده‌ها و تدوین پژوهشنامه در فصل دوم کتاب مورد بررسی و تفسیر قرار گرفته است. فصل سوم کتاب به طور تفصیلی مراحل مختلف تحقیق را مورد

بررسی قرار داده و تعاریف، فرضیات، سوالات، اهداف و طرح تحقیق در تاریخ را بیان نموده و انواع منابع پژوهش و انواع نقد منابع را به تفصیل بیان نموده است و در پایان فصل روش‌های تهیه بانک اطلاعاتی و تحلیل اطلاعات را ارائه و جمع‌بندی نموده است. فصل چهارم نظریات مختلف در مرحله تجزیه و تحلیل اطلاعات تاریخی را جهت تدوین خط‌مشی برای پژوهشگران این عرصه بررسی نموده و نهایتاً در فصل پنجم، روش نگارش پژوهشنامه و الگوی نگارشی و دستوری مورد لزوم برای تدوین علمی آن ارائه شده است.

مؤلف امیدوار است که این اثر بتواند در پیشبرد امور مختلف در زمینه پژوهش‌های تاریخی در کشورمان مفید واقع شده و همچنین خدمت ناچیزی به جامعه علمی کشور نموده باشد. بدیهی است پیشنهادها و انتقادات سازنده تمامی عزیزان، مؤلف را در بهبود کار و انجام هر چه بهتر وظیفه‌ای که بر عهده گرفته‌است، یاری خواهد نمود.

دکتر مریم پویا

۱۳۹۴/۳/۱۲

فهرست

عنوان	صفحه
مقدمه‌ی مؤلف	۵
پیشگفتار	۷
فصل اول: کلیات، مفاهیم در روش پژوهش در تاریخ	۱۷
۱-۱- مقدمه	۱۷
۲-۱- تعریف علم و پرورش علمی	۱۹
۱-۲-۱- تعریف علم	۱۹
۲-۲-۱- پژوهش علمی	۲۲
۱-۲-۲-۱- مشخصات تحقیق علمی	۲۲
۲-۲-۲-۱- انواع کارکردهای پژوهش	۲۳
۳-۲-۲-۱- تقسیم‌بندی تحقیق علمی بر بنای هدف	۲۵
۳-۱- تفاوت تالیف و تحقیق	۲۹
۴-۱- علم تاریخ، موضوع، اهمیت متدلوژی و رابطه آن با موضوع	۳۰
۱-۴-۱- تاریخ و علم تاریخ	۳۰
۱-۱-۴-۱- معنای لغوی	۳۰
۲-۱-۴-۱- تعریف	۳۲
۲-۴-۱- موضوع تحقیق	۳۶
۳-۴-۱- اهمیت متدلوژی و رابطه آن با موضوع	۴۳
۵-۱- موضوع در تحقیق تاریخی و ویژگی‌های آن	۴۷
۱-۵-۱- موضوع تاریخ	۴۷
۲-۵-۱- ویژگی‌های تحقیق تاریخی	۵۲
۶-۱- صفات و ویژگی‌های محقق، ویژگی‌های علمی و اخلاقی لازم برای محقق	۵۳

۵۷	۷-۱- وقایع نگار، محقق و مورخ
۵۷	۷-۱-۱- وقایع نگار
۵۸	۷-۲- مورخ
۶۰	۷-۳- محقق
۶۱	فصل دوم: روش‌های تحقیق
۶۱	۱-۲- روش‌های گردآوری (روش‌ها و تکنیک‌های گردآوری)
۶۴	۱-۱-۲- ابزارهای گردآوری داده‌ها و اطلاعات
۶۵	۱-۱-۱- استفاده از اطلاعات و مدارک موجود
۶۵	۱-۱-۲- مشاهده
۶۶	۱-۱-۳- مصاحبه
۶۷	۱-۱-۴- پرسشنامه
۶۹	۱-۲-۱- احاطه گردآوری داده‌ها
۷۰	۲-۲- روش‌های تحلیل و آنالیز
۷۱	۱-۲-۲- تجزیه و تحلیل کمی
۷۲	۲-۲-۲- تجزیه و تحلیل کیفی
۷۵	۳-۲- روش‌های نگارش پژوهشنامه
۷۶	۱-۳-۲- عنوان
۷۷	۲-۳-۲- مؤلف و سازمانی که به آن وابسته است
۷۷	۳-۳-۲- چکیده
۷۹	۴-۳-۲- کلمات کلیدی
۷۹	۵-۳-۲- مقدمه
۸۰	۶-۳-۲- روش بررسی
۸۲	۷-۳-۲- نتایج
۸۴	۸-۳-۲- فهرست منابع
۸۴	۹-۳-۲- پیوست‌ها
۸۵	فصل سوم: مراحل تحقیق
۸۵	۱-۳- انتخاب موضوع و تعیین مسأله، بیان و تعریف مسأله و پرسشنامه‌های تحقیق
۸۵	۱-۱-۳- انتخاب موضوع و بیان مسأله
۸۶	۱-۱-۱-۳- مقدمه

- ۸۷..... ۳-۱-۱-۲- تعریف مسأله
- ۸۹..... ۳-۱-۱-۳- تعاریف مفهومی و عملیاتی
- ۸۹..... ۳-۱-۱-۴- پرسشهای اساسی پژوهش
- ۹۰..... ۳-۱-۲- پرسشنامه‌های تحقیق
- ۹۱..... ۳-۱-۲-۱- اصول کلی تنظیم پرسشنامه
- ۹۱..... ۳-۱-۲-۲- اجزاء اصلی پرسشنامه
- ۹۴..... ۳-۱-۲-۳- ترتیب ارائه سؤالات
- ۹۴..... ۱-۱-۴-۱- اجرای مقدماتی پرسشنامه
- ۹۴..... ۱-۱-۲-۵- نکات عمده در تدوین پرسشنامه
- ۹۶..... ۳-۲-۲- تهیه طرح و ملاک تحقیق
- ۹۷..... ۳-۱-۲-۱- اهمیت طرح تحقیق در پژوهش و پایان نامه
- ۹۸..... ۳-۳- تهیه کتابت سی و منابع تحقیق
- ۱۰۰..... ۳-۱-۳- اعتبار منبع
- ۱۰۱..... ۳-۲-۳- شناسایی منبع
- ۱۰۱..... ۳-۳-۳- جستجوی منبع و دسترسی به آن
- ۱۰۳..... ۳-۴-۳- ارزیابی منبع
- ۱۰۳..... ۳-۵-۳- انواع منابع در پژوهش تاریخی (منابع نوشتاری و غیر نوشتاری)
- ۱۰۵..... ۳-۶-۳- منابع و مطالعات
- ۱۰۶..... ۳-۷-۳- منابع دست اول و دست دوم
- ۱۰۷..... ۳-۸-۳- نقد منابع
- ۱۰۹..... ۳-۱-۸-۳- نقد تاریخ
- ۱۱۰..... ۳-۱-۱-۸-۳- نقد بیرونی
- ۱۱۰..... ۳-۱-۱-۱-۸-۳- عناصر نقد بیرونی
- ۱۱۲..... ۳-۱-۸-۳-۲- نقد درونی
- ۱۱۳..... ۳-۱-۲-۱-۸-۳- عناصر نقد درونی
- ۱۱۵..... ۳-۲-۸-۳- اصول نقد و کریتیک منابع
- ۱۱۵..... ۳-۱-۲-۸-۳- شرایط منتقد
- ۱۱۶..... ۳-۳-۸-۳- شیوه
- ۱۱۹..... ۳-۴-۳- فیش‌برداری و گردآوری اطلاعات (چگونگی فیش‌برداری از منابع)

- ۱۲۰-۱-۴-۳- فایده و اهمیت فیش نویسی.....
- ۱۲۱-۲-۴-۳- اصول و فنون یادداشت برداری.....
- ۱۲۲-۱-۲-۴-۳- اینکه چه اطلاعاتی را جمع‌آوری کنیم؟.....
- ۱۲۳-۲-۲-۴-۳- چه میزان اطلاعات جمع‌آوری کنیم؟.....
- ۱۲۳-۳-۲-۴-۳- از کدام منبع، اطلاعات جمع‌آوری کنیم؟.....
- ۱۲۴-۴-۲-۴-۳- چگونه اطلاعات را جمع‌آوری کنیم؟.....
- ۱۲۵-۵-۳- تصفیه، تفکیک و طبقه‌بندی اطلاعات.....
- ۱۲۵-۱-۳- رسی اعتبار داده‌های تاریخی.....
- ۱۲۷-۵-۱- روش‌های طبقه‌بندی اطلاعات.....
- ۱۲۷-۱-۲-۵-۳- جدوا.....
- ۱۲۷-۲-۱-۵-۳- دوار.....
- ۱۲۷-۲-۱-۵-۳- اسن نمودارها.....
- ۱۲۷-۲-۲-۵-۳- نواع نمودارها.....
- ۱۲۸-۶-۳- تهیه طرح نهایی.....
- ۱۲۹-۱-۶-۳- عنوان تحقیق.....
- ۱۳۰-۲-۶-۳- مقدمه.....
- ۱۳۰-۳-۶-۳- بیان مسأله.....
- ۱۳۰-۴-۶-۳- اهمیت و ضرورت تحقیق.....
- ۱۳۱-۵-۶-۳- پیشینه پژوهش.....
- ۱۳۲-۶-۶-۳- اهداف تحقیق.....
- ۱۳۲-۷-۶-۳- سئوالات تحقیق.....
- ۱۳۳-۸-۶-۳- فرضیه‌های تحقیق.....
- ۱۳۴-۹-۶-۳- روش تحقیق.....
- ۱۳۵-۱۰-۶-۳- تعریف واژه‌ها و اصطلاحات.....
- ۱۳۶-۱۱-۶-۳- منابع.....
- ۱۳۶-۷-۳- تحلیل و آنالیز اطلاعات.....
- ۱۳۶-۱-۷-۳- طبقه‌بندی اطلاعات.....
- ۱۳۶-۲-۷-۳- پردازش داده‌ها.....
- ۱۳۷-۳-۷-۳- تجزیه و تحلیل داده‌ها.....

۱۳۷	۴-۷-۳- توصیف آماری داده‌ها
۱۳۸	۵-۷-۳- انواع تجزیه و تحلیل داده‌ها
۱۳۸	۱-۵-۷-۳- شیوه تجزیه و تحلیل کیفی
۱۳۹	۲-۵-۷-۳- شیوه تجزیه و تحلیل کمی یا آماری
۱۴۲	۶-۷-۳- تحلیل محتوا
۱۴۳	۱-۶-۷-۳- ویژگی‌ها و شروط تحلیل محتوا
۱۴۵	۲-۶-۷-۳- انواع تحلیل محتوا
۱۴۵	۱-۲-۶-۷-۳- تحلیل محتوای کمی و معنایی
۱۴۶	۲-۲-۶-۷-۱- تحلیل‌های کیفی
۱۴۷	۳-۲-۶-۷-۳- تفاوت تحلیل محتوای کمی و کیفی
۱۴۷	۷-۷-۳- تحلیل آمالی
۱۴۷	۷-۷-۳- تحلیل اولیه عاملی
۱۴۹	۲-۷-۷-۳- روش‌های تحلیل عاملی و کاربرد آن
۱۴۹	۳-۷-۷-۳- مفاهیم اولیه در روش تحلیل عاملی
۱۵۰	۸-۷-۳- فرضیه و نقش آن در تحلیل
۱۵۱	۱-۸-۷-۳- توصیف کلی فرضیه
۱۵۴	۲-۸-۷-۳- منابع اخذ فرضیه
۱۵۵	۳-۸-۷-۳- آزمون فرضیه
۱۵۸	۴-۸-۷-۳- ویژگی‌های کلی فرضیه مقبول
۱۶۱	۵-۸-۷-۳- نقش فرضیه در تحقیق علمی
۱۶۲	۸-۳- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۱۶۵	فصل چهارم: مکتب‌ها و نظریه‌های گوناگون در تجزیه و تحلیل
۱۶۵	۱-۴-۱-۱- نظریه‌های تبیینی
۱۶۶	۱-۴-۱-۱- انواع تبیین
۱۷۰	۲-۴-۱-۱- نظریه‌ها و الگوهای تبیین علمی
۱۷۰	۴-۴-۱-۲-۱- نظریه قانون فراگیر (نظریه همیل)
۱۷۴	۴-۴-۲-۱- الگوی مناسبت آماری و الگوی ساز و کار علی (نظریه سمن)
۱۷۵	۴-۴-۳-۱- الگوی وحدت بخشی تبیین (نظریه کیچر)
۱۷۶	۴-۲-۲- نظریه‌های تفهیمی

۱۷۹	۴-۲-۱- ریشه‌های روش شناختی.....
۱۷۹	۴-۲-۱-۱- کانت.....
۱۸۰	۴-۲-۱-۲- دیلتای.....
۱۸۰	۴-۲-۱-۳- ریکرت.....
۱۸۱	۴-۲-۱-۴- روش شناسی ماکس وبر.....
۱۸۷	فصل پنجم: روش نگارش پژوهشنامه.....
۱۸۷	۵-۱- اقدامات مقدماتی.....
۱۸۷	۵-۱-۱- تصمیم‌گیری در مورد عنوان پژوهشنامه.....
۱۸۷	۵-۱-۱- تهیه طرح کلی و نمودار تحقیق سرفصل‌ها.....
۱۸۸	۵-۱-۱- نگارش حرف اساسی پژوهشنامه.....
۱۸۸	۵-۲- جمع‌آوری اطلاعات.....
۱۸۸	۵-۳- نگارش متن اصلی پژوهشنامه.....
۱۸۸	۵-۳-۱- نگارش مقدمه.....
۱۸۹	۵-۳-۲- متن اصلی پژوهشنامه.....
۱۸۹	۵-۳-۳- نگارش نتیجه‌گیری نهایی.....
۱۹۰	۵-۳-۴- کتابنامه منابع.....
۱۹۱	۵-۳-۵- زیر نویس‌ها و ضمائم.....
۱۹۱	۵-۴- کنترل نهایی کار و ویرایش نهایی.....
۱۹۲	۵-۵- نگارش خلاصه پژوهشنامه.....
۱۹۲	۵-۶- چارچوب پژوهشنامه.....
۱۹۳	۵-۶-۱- عنوان پژوهشنامه.....
۱۹۳	۵-۶-۲- نویسندگان و آدرس‌ها.....
۱۹۳	۵-۶-۳- چکیده تحقیق.....
۱۹۴	۵-۶-۴- واژگان کلیدی.....
۱۹۴	۵-۶-۵- مقدمه.....
۱۹۴	۵-۶-۶- مبانی نظری تحقیق.....
۱۹۴	۵-۶-۷- روش تحقیق.....
۱۹۴	۵-۶-۸- یافته‌های تحقیق.....
۱۹۵	۵-۶-۹- بحث و نتیجه‌گیری.....

۱۹۵	۵-۶-۱۰- فهرست منابع
۱۹۵	۵-۶-۱۱- پانویس ها
۱۹۶	۵-۶-۱۲- پیوست ها و ضامم
۱۹۶	۵-۷-۱- ارجاعات زیرنویس ها، پیوست ها
۱۹۶	۵-۷-۱-۱- ارجاعات
۱۹۶	۵-۷-۱-۱-۱- ارجاعات در متن
۱۹۷	۵-۷-۱-۱-۱- شیوه ارجاع در متن
۱۹۸	۵-۷-۲-۱- ارجاع در منابع
۱۹۸	۵-۷-۱-۲-۱- ارجاع کتاب در منابع
۱۹۹	۵-۷-۱-۲-۲- ارجاع مقاله در منابع
۲۰۰	۵-۷-۱-۳-۱- ارجاع پایان نامه و رساله در منابع
۲۰۰	۵-۷-۱-۴-۱- ارجاع از یک روزنامه در منابع
۲۰۰	۵-۷-۱-۵-۲- ارجاع فرهنگ نامه و دائرةالمعارف در منابع
۲۰۰	۵-۷-۱-۶-۲- ارجاع کنفرانس ها، سمینارها و گزارش ها
۲۰۰	۵-۷-۱-۷-۲- نقل منابع الکترونیک (اینترنت)
۲۰۱	۵-۷-۲-۱- زیرنویس (پاورقی) توضیحی
۲۰۱	۵-۸-۱- اصول نگارشی و دستوری و کتابنامه
۲۰۲	۵-۸-۱- رسم الخط فارسی
۲۰۳	۵-۸-۱-۱- قواعد املائی برخی واژه ها
۲۱۱	۵-۸-۲- کتابنامه ها
۲۱۲	۵-۸-۲-۱- تعریف و تبیین
۲۱۴	۵-۸-۲-۲- کتاب شناسی در گذر و گذار تاریخ
۲۱۵	۵-۸-۲-۳- کتاب شناسی اهمیت و بایستگی
۲۱۶	۵-۸-۲-۴- انواع کتاب شناسی
۲۱۹	۵-۸-۲-۵- روش کتاب شناسی
۲۲۱	فهرست منابع